Stadskerk Nijmegen (OCP), 8 oktober 2023, 3e zondag van de herfst,
voorganger: ds. Pieter Endedijk (PKN)

[1e lezing: Jesaja 5, 1-7] (Nieuwe Bijbelvertaling)
[1] Voor mijn geliefde wil ik zingen
het lied van mijn lief en zijn wijngaard.
Mijn geliefde had een wijngaard,
gelegen op vruchtbare grond.
[2] Hij bewerkte de grond, haalde de stenen eruit
en plantte een edele druivensoort.
Hij bouwde er een wachttoren,
hakte ook een perskuip uit.
Hij verwachtte veel van zijn wijngaard,
maar die bracht slechts wrange druiven voort.
[3] Welnu, inwoners van Juda en Jeruzalem,
spreek recht tussen mij en mijn wijngaard.
[4] Wat kon ik meer aan mijn wijngaard doen,
wat heb ik te weinig gedaan?
Ik verwachtte zo veel van mijn wijngaard,
waarom bracht hij slechts wrange druiven voort?
[5] Luister, ik zal jullie vertellen
wat ik met mijn wijngaard ga doen:
Ik ruk de doornhaag uit en breek de muur af,
zodat hij verbrand en vertrapt kan worden.
[6] Ik zal hem laten verwilderen,
er wordt niet meer gesnoeid, niet meer gewied,
dorens en distels schieten er op.
De wolken zal ik opdragen
geen regen op hem te laten vallen.
[7] Israël is de wijngaard van de HEER van de hemelse machten,
de uitgelezen aanplant zijn de inwoners van Juda.
Hij verwachtte recht, maar oogstte onrecht,
hij zocht rechtsbetrachting, maar vond rechtsverkrachting.

[Matteüs 21, 33-43] (Nieuwe Bijbelvertaling)
[33] Luister naar een andere gelijkenis. Er was eens een landheer die een wijngaard aanlegde en hem omheinde. Hij groef er een kuil voor de wijnpers en bouwde een uitkijktoren. Toen verpachtte hij hem aan wijnbouwers en ging op reis. [34] Tegen de tijd van de druivenoogst stuurde hij zijn knechten naar de wijnbouwers om zijn vruchten in ontvangst te nemen. [35] Maar de wijnbouwers grepen de knechten, ze mishandelden er een, doodden een ander en stenigden een derde. [36] Daarna stuurde de landheer andere knechten, een grotere groep

dan eerst, maar met hen deden ze hetzelfde. [37] Ten slotte stuurde hij zijn zoon naar hen toe, met de gedachte: Voor mijn zoon zullen ze wel ontzag hebben. [38] Toen de wijnbouwers de zoon zagen, zeiden ze onder elkaar: “Dat is de erfgenaam! Kom op, laten we hem doden en zo zijn erfenis opstrijken,” [39] en ze grepen hem vast, gooiden hem de wijngaard uit en doodden hem. [40] Wanneer nu de eigenaar van de wijngaard komt, wat moet hij dan met die wijnbouwers doen?’ [41] Ze antwoordden: ‘De onmensen! Laat hij ze op een mensonwaardige manier ombrengen en de wijngaard verpachten aan andere wijnbouwers, die de vruchten wel aan hem afdragen wanneer het daar de tijd voor is.’ [42] Daarop zei Jezus tegen hen: ‘Hebt u dit nooit in de Schriften gelezen:
“De steen die de bouwers afkeurden
is de hoeksteen geworden.
Dankzij de Heer is dit gebeurd,
wonderbaarlijk is het om te zien.”

[overweging:]
Op deze dag, volgens de joodse kalender de 23e van de maand Tisjri, viert de synagoge het feest Simchat Thora, of wel: vreugde der wet.
Het is een vrolijke viering, waarin men het laatste hoofdstuk van de Thora leest en meteen weer het eerste hoofdstuk van die Thora. Dit symboliseert de onophoudelijke lezing van de Thora, het einde is een nieuw begin.
Tijdens de dienst danst men met de Thora op de arm door de synagoge.
Die vrolijkheid wordt dit jaar weg erg verduisterd door raketaanvallen en oorlogsgeweld. Mar als wij in de kerk de naam Israël gebruiken, dan bedoelen we niet de huidige staat, die politieke gestalte, maar dan bedoelen we, dan bedoel ik het volk dat leeft van de verwachting en de belofte die aan Abraham is geschonken.

Simchat Thora, vreugde der wet, is het laatste van de joodse najaarsfeesten. Die najaarsfeesten gaan van het joods nieuwjaar, via Grote Verzoendag, het loofhuttenfeest, het slotfeest tot Vreugde der Wet. De joodse kalender loopt niet gelijk met de westerse, ook wel gregoriaanse kalender. Daarom zijn die joodse najaarsfeesten voor ons altijd op andere dagen.

Waarom zeg ik dit allemaal?
Als de christelijke gemeente bijeenkomt, is het altijd van betekenis dat zij zich bewust is van haar joodse wortels.
De kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland formuleert in haar eerste artikel dat de kerk deelt in de aan Israël geschonken verwachting van de komst van het Koninkrijk van God. Die formulering doet ertoe. Aan Israël, aan het volk van God, is de verwachting geschonken, en de kerk mag daarin delen, volgt in die verwachting.

Als de kerk dit serieus neemt in de liturgie dan is onophoudelijk de vraag: hoe luisteren wij naar de Schriften, zodat wij recht doen aan het eigene van de joodse traditie.
Wie het evangelie van deze zondag goed tot zich laat doordringen, ervaart op zijn minst die spanning, die vraag: hoe luisteren wij naar de Schriften, zó dat kerk en Israël niet uit elkaar gedreven worden, of tegenover elkaar worden geplaatst.
Die gelijkenis van de onrechtvaardige pachters is juist één van de Bijbelgedeelten die in de geschiedenis van de kerk, naast andere nieuwtestamentische teksten, zo vaak anti-Joods is uitgelegd.
Als de Bijbel openligt bij deze gelijkenis uit Matteüs 21, moet je je wagen aan die vraag: hoe verstaan wij in de kerk deze tekst met het oog op die relatie tussen kerk en Israël? En nogmaals: als ik de naam 'Israël' gebruik, dan gaat het niet om de staat, maar om het volk van God.

Deze gelijkenis over de onrechtvaardige pachters, heeft vaak een rol gespeeld in de zogenaamde vervangingstheologie. Deze vervangingstheologie zegt dat in Gods heilsgeschiedenis de kerk in de plaats is gekomen van Israël. Deze gedachte heeft eeuwenlang in de kerk een grote rol gespeeld. En ik durf te beweren dat deze theologie één van de oorzaken is van jodenvervolgingen in de geschiedenis, met als dieptepunt Auschwitz.

Het is een opdracht voor de kerk om kritisch te kijken naar je eigen verleden, en op zoek te gaan naar een antwoord op de vraag wat het betekent om te delen in de aan Israël geschonken verwachting van het Koninkrijk van God. Hoe geef je die mooie woorden gestalte.

Want er dreigen twee gevaren. Allereerst het gevaar van de ontkoppeling. De neiging om Kerk en Israël van elkaar los te maken. Zoals de kerk dat eeuwenlang heeft gedaan. Een kerk die geen boodschap had aan de joodse traditie, de manier waarop daar met de Schriften wordt omgegaan, en geen respect had voor het eigene van de joodse feesten.
Nog steeds ontdek ik sporen van deze ontkenning.
Een voorbeeld van die ontkenning is dat er nog steeds bijbeluitgevers zijn die alleen Nieuwe Testamenten op de markt brengen; uitgaven zonder het Oude Testament. Uitgaven die bijvoorbeeld in hotelkamers zijn te vinden. En tot mijn grote schrik zag ik dat het Nederlands Bijbelgenootschap nog steeds een losse uitgave verkoopt van het Nieuwe Testament, met het oog op missionaire doeleinden. Daarmee wordt gesuggereerd dat als het om missionair werk gaat, je het verhaal van Jezus kunt begrijpen zónder het verhaal van het volk van God te kennen. Nee, Jezus, is niet los verkrijgbaar, is alleen te verstaan als een joodse rabbi, die staat in de lijn van de traditie van zijn volk, die traditie meedraagt.
Zo wordt de indruk gegeven, en eeuwenlang is dat ook gezegd, dat het nieuwe het oude overbodig maakt. Maar het is juist andersom: het Nieuwe Testament, of beter het Tweede Testament, is niet te begrijpen zonder zorgvuldig naar het Oude, het Eerste Testament te hebben geluisterd.

Er is ook een tweede gevaar. Want naast de ontkoppeling is daar ook het gevaar van de annexatie. Het zonder meer overnemen van rituelen en gewoonten uit de joodse traditie, joodse feesten na te doen, na te spelen. Je doet er mensen alleen maar pijn mee als je rituelen en gewoonten overneemt, geestelijk bezit van een ander, zonder je af te vragen of die rituelen, gewoonten en symbolen wel los van het joodse geloof en van het joodse volk gebruikt kunnen worden.

Voor onze erediensten is het een spannende vraag: als wij daarin Eerste én Tweede Testament willen laten klinken, hoe wordt dan de keuze bepaald: het ene met het oog op het andere, of kunnen Eerste en Tweede Testament zelfstandig gehoord worden, met als risico dat de argeloze kerkganger geen enkel verband meer ontdekt in wat op zondag uit de Schriften tot ons komt.
Het is overigens een vraag waar de kerk al eeuwenlang mee worstelt en nooit goed uitgekomen is.

Als wij de volheid van de Schriften tot ons willen laten komen, dan is het van belang om steeds te beseffen: als wij in het spoor van Jezus willen gaan, dan is het goed te weten: Hij heeft geleefd als jood, Hij heeft geleefd met en in de woorden van Thora en Geschriften, waaronder de psalmen, het gebedenboek, het brevier van Israël, en in navolging daarvan ook het gebedenboek, het brevier van de kerk.
Het de woorden van de psalmen op zijn lippen is Hij gestorven.

Daarom: als wij recht willen doen aan de volheid van de Schriften, aan het Eerste en Tweede Testament, dan mogen de psalmen niet ontbreken, in welke vorm dan ook.

Het zal weinig moeite gekost hebben om vandaag de verbinding te horen tussen de lezingen en de psalm van deze zondag. Alle drie gaan over een wijngaard, maar alle drie wel op een heel verschillende manier.
Jesaja zingt een lied, een liefdeslied. Wie is de geliefde?
De geliefde heeft een wijngaard, die tot het uiterste is gegaan in zijn zorg voor die wijngaard. Maar die bracht slechts wrange vruchten voort. Uiteindelijk blijkt dat de profeet het onrecht in Israël op het oog heeft. De oorspronkelijke woordspeling is in onze vertaling wonderschoon vertaald:

> Hij verwachtte recht, maar oogstte onrecht,
> Hij zocht rechtsbetrachting, maar vond rechtsverkrachting.

Ook de psalm zingt over een wijngaard en God als de wijngaardenier.
In het beeld van de psalm komt God naar voren als een wijnboer die in Egypte een wijnstok heeft geplant, en overgeplaatst naar het hier, het land van bestemming. Daar is het tot volle bloei gekomen. Dat kan als de wijngaard goed beschermd wordt. Een goede wijnboer zal zijn

wijngaard ommuren, als bescherming, een uitkijktoren plaatsen, om vijandige aanvallen te kunnen voorkomen.
Maar de ommuring is kapotgegaan. Door de gaten konden mensen en dieren naar binnen: de wijngaard werd geplunderd. In de taal van de psalm wordt de Babylonische verwoesting van Jeruzalem bedoeld en de deportatie van de inwoners. Alles wat zorgvuldig was opgebouwd werd op beestachtige wijze vernietigd, het wilde zwijn vreet alles kaal.

Opvallend is dat het refrein, dat steeds enkele keren in de psalm voorkomt:

God van de heerscharen, richt ons weer op, keer toch terug.

Niet een gebed dat mensen zich ómkeren, in de psalm is het juist anders is. Hier wordt geroepen dat God zich omkeert en opnieuw de wijnstok ter hand neemt.

De profeet en de psalmist zingen ieder op hun eigen manier een lied over de wijngaard.

Het evangelie vertelt een gelijkenis waarin dat beeld van de wijngaard ook gebruikt wordt. De gelijkenis van de onrechtvaardige pachters is een verhaal waar je, vanuit de geschiedenis, behoorlijk mee in je maag kunt zitten. Je zou het liefst de woorden ombuigen, minder het risico lopen om ze anti-Joods te verstaan, minder het risico lopen om deze tekst als uitgangspunt voor de vervangingsgedachte te verstaan.

Om deze tekst te begrijpen, moet je de woorden horen vanuit hun eigen tijd, in welke situatie spreekt Jezus en tot wie spreekt Jezus. Een antwoord op die vragen zou al eens heel wat misverstanden uit de weg kunnen ruimen.
In de tempel is er een twistgesprek tussen Jezus en de overpriesters en de oudsten van het volk. Het is een binnen-joodse discussie, dat is voor het verstaan essentieel: niet een geschil tussen joden en niet-joden, maar een verschil van mening tussen Jezus en de religieuze autoriteiten. Het gedrag van de geestelijke leiders stelt Jezus aan de kaak.
En in dat gesprek vertelt Jezus enkele gelijkenissen. De gelijkenis klinkt als profetie, en profetie moet provoceren.
Jezus gebruikt het beeld dat bij de hoorders bekend is, het beeld van de wijngaard. In zijn woorden laat Jezus heel bewust teksten uit Thora, profeten en psalmen meeklinken.
De wijngaard van de Heer is het huis van Israël. Maar goed bestuur werd bloedbestuur, rechtsbetrachting werd rechtsverkrachting.

De gelijkenis is een confrontatie, een spiegel voor de autoriteiten en autoritairen om het profetische protest serieus te nemen. Jezus, een jood, die in zijn profetische woorden misstanden aan de kaak stelde. Wanneer wij hem zo zien kunnen we iets begrijpen van zijn woorden. Alleen als we hem zo zien zal dat de afstand tussen kerk en Israël niet vergroten, maar kunnen verkleinen. Als wij de woorden zo horen, raakt het ook óns, of misschien wel juist ons. Want hoe serieus nemen wij het profetisch protest in ónze dagen?

Deze woorden van Jezus zijn niet nieuw, maar gebaseerd op de Thora, de Profeten en Geschriften van het Oude Testament. De woorden waarin Jezus heeft geleefd en geloofd. Het is voor de kerk altijd een opdracht om dat niet te ontkennen. Die ontkenning heeft in de geschiedenis de aarde rood gekleurd.
De kerk heeft tot taak om de pijn die het volk van God heeft gedragen, niet te ontkennen, maar méé te dragen, wetend van het ontheemd-zijn, het blijvend gevoel van ballingschap, de verstrooiing over de aarde, maar de kerk heeft ook de opdracht het lied van bevrijding niet te verzwijgen, om zo de vruchten van het koninkrijk voort te brengen die de apostel benoemt: liefde, vreugde en vrede, geduld, vriendelijkheid en goedheid, geloof, zachtmoedigheid ne zelfbeheersing. Dat klinkt vandaag als een lied (*Liedboek* 841).

Zo moge het zijn.

Pieter Endedijk, endedijk@hetnet.nl